

A LINGÜÍSTICA NO SÉCULO XX

Francisco García Gondar*

Guillermo Rojo**

Universidade de Santiago
de Compostela

1. INTRODUCCIÓN

Dise habitualmente que a historia, cando menos a dos períodos próximos, escríbena sempre os vencedores e, polo tanto, manifesta a súa perspectiva —parcial e interesada— do acontecido. Aplicado á historia das disciplinas científicas, isto significa que a visión de cada período tende a concentrarse nas correntes que, con certa distancia temporal, resultan se-las más características da época en cuestión polo grao de recoñecemento que acadaron na comunidade científica. Así, as historias da Lingüística presentan o XIX como un século dedicado ós estudos comparatistas e históricos, o cal constitúe unicamente unha parte da verdade, xa que moitos —probablemente a maioría— dos lingüistas daquela época pasaron a súa vida profesional realizando traballos (gramáticas, diccionarios, etc.) de natureza diferente á dos que aparecen mencionados nos manuais.

Hai xa corenta anos, Thomas Kuhn (1962) puxo de manifesto a inadecuación da concepción, daquela habitual, segundo a cal a historia das ciencias é un camiño que conduce de xeito gradual, pero constante, á verdade, representada sempre polo que cada época estima correcto. Kuhn mantén que as ciencias evolucionan a base de alternaren fases de estabilidade (períodos de *ciencia normal*), nas que os científicos traballan no interior dun marco conceptual ben establecido e indiscutido (un *paradigma*), e fases de cambio (períodos de *ciencia extraordinaria*), nas que o paradigma vixente ata entón acaba sendo substituído por outro que a comunidade científica estima máis axeitado. O inicio do cambio ten lugar cando o paradigma vixente empeza a ser cuestionado por científicos que descubren a existencia de feitos que ese sistema non pode explicar (*anomalías*); se as anomalías aumentan, prodúcese unha crise na que xorden propostas de paradigmas alternativos, dos que un pode chegar a prevalecer sobre dos

* Profesor asociado de Lingüística Xeral.

** Catedrático de Lingua Española

outros. Se isto acontece, iníciase un novo período de estabilidade cun novo paradigma aceptado maioritariamente pola comunidade científica.

A concepción de Kuhn foi aplicada á historia da lingüística contemporánea sobre todo polos partidarios da gramática xenerativo-transformacional. Cunha perspectiva interesada e bastante inxusta, aproximadamente entre 1965 e 1985 considerouse que estabamos assistindo á substitución do vello paradigma estructuralista, de finalidade puramente descriptiva e taxonómica, polo xenerativista, de finalidade explicativa e, por suposto, o único merecente de atención¹. Tal como moitos vián a situación nesa época, o cambio de paradigma estaba praticamente consolidado e quedaba simplemente agardar a que o paso dos anos e a desaparición física dalgúns irreductibles partidarios do anacrónico taxonomismo estructuralista acabase de clarificalo panorama.

Hoxe sabemos que os cambios nas ciencias son procesos bastante máis complexos e a evolución da Lingüística tampouco parece axeitarse moi ben á teoría de Kuhn. Por iso esta concepción foi deixando paso a outras menos simplificadoras dos procesos de cambio científico. Por exemplo, a noción de *programas de investigación* en longa competencia uns cos outros, cun núcleo forte que permanece inalterado

e un cinto de hipóteses complementarias que poden sufrir modificacións (Lakatos, 1969), parece moito máis axeitada para entendermos correctamente o que sucede na Lingüística e nas demais disciplinas científicas.

Nunha presentación global da Lingüística do século XX como a que ofrecemos neste traballo, non resulta posible xustificar desde a perspectiva da historia da ciencia a compartimentación coa que tratamos de reflecti-la evolución da nosa disciplina ó longo destes cen anos. Sinalemos unicamente que se trata dunha fase de notable expansión da disciplina, que se manifiesta no desenvolvemento de diversos programas de investigación (*vid. §2*) e mais na progresiva diversificación das perspectivas de análise da linguaxe e que se ve referendada pola súa imparable institucionalización (recoñecemento académico, creación de sociedades lingüísticas, aumento das revistas especializadas, congresos, etc.). De xulgarmos este panorama segundo a concepción kuhneana dos cambios científicos, teríamos que concluír que en ningún momento existe un período de ciencia normal no que se produza a aceptación maioritaria dun único marco teórico; a multiplicidade de aproximacións á linguaxe que conviven no tempo e compiten unhas con outras constitúe unha constante ó longo de todo o século. Aínda así, por enriba desta multiplicidade de orientacións, cremos posible

1 Esta caracterización do estructuralismo e do xenerativismo en función das dúas finalidades, que reflectían dúas maneiras antitéticas de facer ciencia (considerándose a explicativa superior á taxonómica) ten a súa orixe en Bach (1965).

identificar algúns trazos xerais que reflicten os principios cos que os lingüistas veñen enfocando o estudio da linguaxe e que dalgún xeito representan a ‘unidade na diversidade’ da lingüística do século actual.

2. OS GRANDES PERÍODOS DA LINGÜÍSTICA NO SÉCULO XX

2.1 A HERDANZA DO SÉCULO XIX

A Lingüística decimonónica caracterízase fundamentalmente por concentrarse na comparación de linguas primeiro e no estudio da súa evolución despois. En boa medida, representa a traslación á nosa disciplina dos cambios que pola mesma época tiñan lugar noutras ciencias, algunas delas notablemente distanciadas da nosa (Botánica, Química, Bioloxía, Anatomía comparada, Xeoloxía). O último cuarto do século XIX, dominado pola corrente dos neogramáticos², supón a radicalización da compoñente historicista nos estudos lingüísticos e tamén da concepción mecanicista dos procesos evolutivos. Feitos como a importancia da posición do acento descuberta por Karl Verner en 1875, que conseguía explicar de xeito elegante o que ata aquel momento parecía ser unha incomprendible excepción na evolución do sistema consonántico das linguas xermánicas, dentro da familia indoeuropea, levaron a moitos lingüistas ó convence-

mento de que o estudio histórico era o único provisto de científicidade e, por outra parte, á certeza de que a evolución das linguas (en particular, a evolución fonética) se producía dun xeito perfectamente regular (é dicir, mecaníco) e, polo tanto, podía ser formulada en termos de *leis fonéticas*, que son a versión lingüística das leis físicas.

Na mesma liña, os neogramáticos estaban convencidos da posibilidade de individualizar e delimitar con toda claridade —precisamente sobre a base do seu comportamento histórico— as linguas e os dialectos. Mapas lingüísticos, fronteiras dialectais, isoglosas, etc., son nocións que teñen especial relevancia nesta época e que mostran repetidamente a confianza dos neogramáticos na posibilidade de atopar regularidades que non tivesen máis excepcións que aquelas que puideran ser explicadas mediante outras regularidades ou ben mediante o fenómeno da asociación psicolóxica de formas (a chamada *analoxía*) e o préstamo.

Nas dúas primeiras décadas do século XX desenvólvense unha serie de correntes que reaccionan contra os postulados dos neogramáticos, pero sen alteraren no esencial o obxectivo historicista da súa investigación. En primeiro lugar, a Dialectoloxía, que trata de demostrar que a variación lingüística vai moito máis alá do que os neogramáticos supoñían e que as diverxencias se producen nunha especie de

2 Escola de lingüistas que tivo o seu núcleo orixinario na Universidade de Leipzig pero que estendeu a súa maneira de facer lingüística ó resto do mundo occidental.

continuum no que as fronteiras entre dialectos non poden establecerse de forma nida. Logo a Xeografía lingüística, metodoloxía que abre a posibilidade de representar en mapas (os chamados *atlas lingüísticos*) a distribución espacial dos fenómenos e, a partir dessa representación, explica-la súa difusión; a dita análise conduce a postula-la necesidade de face-la historia de cada palabra porque os factores individuais teñen un peso decisivo en cada caso: non hai historia dos sons, senón historia individual das palabras. Por outra banda, a Fonética, que empeza por esos anos a beneficiarse dos avances da Acústica con aparellos como o químógrafo, amosa a imposibilidade de demostrar fisicamente a existencia das entidades coas que operaban os neogramáticos (o son *a*, o son *f*, etc.), xa que o mesmo son pronunciado por distintos falantes ou ainda polo mesmo falante en diferentes momentos deixa trazos distintos no papel afumado, revelando así que fisicamente nos atopamos diante de distintas entidades.

En definitiva, son varias as tendencias que nestes primeiros anos do XX están empeñadas en demostrar que nas linguas todo, ou case todo, é diferencia, irregularidade, feito individual e que, en consecuencia, hai que centrarse na diverxencia. Este interese polos feitos individuais constitúe unha manifestación do *atomismo* herdado do século anterior. A vontade de anula-la validez das construccóns dos neogramáticos,inxenuas na maior parte dos casos, deixa paso a estoutras pers-

pectivas nas que o interese polo individual non permite contempla-las linguas como totalidades estructuradas e fai imposible de comprenderlo feito de que, malia a todas estas variacións, os falantes poidan entenderse. A visión proporcionada polos estudos realizados desde calquera destas perspectivas é sempre fragmentaria. Enténdese así perfectamente que moitos anos despois varios autores tiveran que preguntarse se era posible concibir unha Dialectoloxía estructural dado que, en efecto, os postulados estructuralistas e os implícitos nos estudos dialectolóxicos levados a cabo ata aquel momento semellaban contradictorios entre si.

2.2 O ESTRUCTURALISMO

A situación que acabamos de describir a grandes trazos no §2.1 é o contexto no que debe situarse a reflexión teórica do lingüista suízo Ferdinand de Saussure [1857–1913], habitualmente considerado como iniciador da Lingüística contemporánea e, más concretamente, do programa de investigación que caracteriza a Lingüística ata a década de 1970.

Segundo a análise de Coseriu (1981:37), o cambio do positivismo da Lingüística decimonónica e das súas continuacións nos primeiros anos do século XX ó antipositivismo que caracteriza unha boa parte das correntes contemporáneas prodúcense en torno a catro principios básicos: a) o *principio do feito individual*; b) o *principio da substancia*; c) o *principio do evolucionismo*, e d) o

principio do naturalismo. Tomaremos estes catro principios como fío conductor para intentar establecer as diferenças máis importantes coa tradición decimonónica, que son tamén —pensamos— as que poden caracterizar globalmente a Lingüística máis marcadamente propia do século XX.

Fronte ó predominio do estudio illado dos feitos individuais (o *atomismo* metodolóxico detectable na práctica tanto dos neogramáticos coma dos seus opositores), Saussure e as diversas correntes estructuralistas postulan a primacía do sistema, concibido non como simple agregado de elementos, senón como conxunto estructurado; esta nova perspectiva obriga a ter continuamente en conta que os elementos non existen incomunicados, non son independentes uns dos outros, senón que adquieren a súa identidade en tanto que partes da estrutura e, polo tanto, o seu estudio illado carece de sentido; más ben, a análise debe concentrarse nas súas relacións, porque só a partir delas é posible identificalos e definilos.

Por outra parte, a consecuencia metodolóxica do atomismo é o empirismo radical (o empiricismo), isto é, a consideración de que a única forma posible de facer ciencia consiste en acometer, sen hipótese de partida ningunha, o estudio de fenómenos observables, desconectados entre si, coa va esperanza de que nalgún momento posterior chegaremos a teños todos estudiados e entón será

possible face-la ansiada xeneralización.

En realidade, a Lingüística da segunda metade do século XIX e comezos do XX amosou unha actitude de desconfianza fronte ás hipóteses e á teorización. A teoría concibíase unicamente como o resultado final das xeneralizácións establecidas por vía inductiva a partir da investigación positiva dos feitos que amosan a evolución das linguas e familias lingüísticas. Pero tal forma de proceder é científicamente impracticable e estéril: necesítase unha concepción inicial, unha teoría, no interior da cal temos que intentar dar cabida ós feitos individuais, retocándoa cando é necesario e abandonándoa se se demostra finalmente a súa inadecuación. En consecuencia, deixa de ter sentido o estudio ‘preteórico’ ou ‘ateórico’, pretendidamente obxectivo e científico, dos feitos individuais. O obxecto de estudio deben ser os sistemas ou subsistemas lingüísticos, constituídos por elementos que han de identificarse e definirse a partir das súas relacións.

A inexistencia dunha auténtica teoría da linguaxe (e da lingüística) constitúe precisamente un dos aspectos máis criticados por Saussure a comezos de século, cando sinalaba que os lingüistas non eran conscientes das operacións que debían realizar ó enfotárense co estudio da linguaxe, porque non reflexionaran abondo sobre a súa natureza e sobre as especiais dificultades que había que superar para desenvolver esa investigación; de aí que o

obxectivo último da súa calada³ reflexión no ámbito da Lingüística xeral fose o de contribuír a aclara-la natureza da lingua e da Lingüística. Seguindo esta liña de pensamento, a Lingüística posterior traballou co suposto de que a elaboración teórica constitúe unha dimensión imprescindible do estudio científico.⁴

Con esta revalorización da teoría —que certamente se manifesta en graos moi diversos nas distintas correntes, pero que non deixou de gañar peso no conxunto da investigación lingüística a medida que transcorre o século e que na actualidade ocupa unha posición moi relevante— están conectadas outras características da Lingüística contemporánea que ben poderían xulgarse como consecuencias dela:

— A busca de explicitude, coa cal están moi ligados os múltiples intentos de desenvolver formalismos que eviten as ambigüidades derivadas da utilización da lingua natural como metalíngua das descripcións.

3 Dicimos "calada" porque Saussure non publicou en vida ningún traballo de lingüística xeral, malia iniciar na década de 1890 a súa reflexión sobre os fundamentos da disciplina. Foi unha circunstancia académica —a xubilación en 1906 do catedrático de Lingüística Xeral na Universidade de Xenebra, da que tamén el era profesor— a que o levou a facer públicas as súas ideas ó asumi-la docencia desta materia durante tres cursos (1907–1911). As notas tomadas polos asistentes a eses cursos foron as que serviron de base para a redacción do *Cours de linguistique générale* (1916), obra póstuma preparada polos tamén profesores de Xenebra, Charles Bally e Albert Sechehaye, coa colaboración dun dos seus más destacados alumnos, Albert Riedlinger. Ata os anos cincuenta esta obra praticamente constituiu a única fonte para coñece-lo pensamento saussureano e non deixa de resultar paradoxal que durante catro décadas os principios saussureanos, que tanta influencia exerceeron sobre algunas escolas estructuralistas, fosen coñecidos a través dun traballo que non saíu da pluma do propio Saussure.

4 Cualificámola como unha 'dimensión' e non como unha 'etapa' da investigación porque a 'teoría' e a 'descrición' manteñen —ou deberían manter— unha relación dialéctica na que se produce unha mutua interacción.

— As discussóns sobre o grao de autonomía / integración da Lingüística respecto doutras ciencias e, en consecuencia, do seu status como ciencia.

— A determinación de criterios pertinentes para avalia-lo grao de adecuación das teorías.

Saussure criticaba a inexistencia dunha auténtica teoría da lingua.

— A diversidade terminolóxica —motivada case sempre polo desexo de individualizar unha determinada concepción da linguaxe e do seu estudo científico—, que, xunto coa frecuente formalización das descripcións, constitúe actualmente unha das maiores dificultades para o acceso ós escritos de lingüística polos non especialistas.

O principio da substancia refírese á identificación das entidades lingüísticas co que as manifesta nas mensaxes verbais (sons, no caso das entidades que constitúen o significante dos signos, e acepcións ou mesmo entes extra-lingüísticos, no caso dos significados). Frente a esta concepción, característica dunha longa tradición na que tamén se inclúen os neogramáticos e os seus opositores, Saussure e toda a Lingüística estructural posterior consideran as linguas como formas, como conformacións peculiares de substancias que poden chegar a ser idénticas desde unha perspectiva extralingüística. Isto significa que as entidades lingüísticas son fundamentalmente abstractas, aínda que nas mensaxes se manifesten a través de elementos concretos. Esta concepción implica que o importante nun elemento lingüístico non é a súa configuración material, senón o seu valor, é dicir, o papel que desempeña no conxunto ou, dito doutra forma, a súa función.

A consideración primaria do carácter formal dos elementos lingüísticos e a atención á función que desempeñan son os dous principios básicos que están detrás do nacemento da Fonoloxía. É realmente sorprendente que Saussure, que establece con toda claridade o principio de que o signo lingüístico consiste na unión de dúas entidades abstractas (*concepto verbal* e *imaxe acústica*, que propón chamar *significado* e *significante*, respectivamente) e tamén de que é a función a que explica o elemento, non chegara a fundar la disciplina que integra estas dúas consideracións para os elementos fónicos: a Fonoloxía. Foi o Círculo Lingüístico de Praga —no que confluíron os achados da Escola de Kazán⁵ con algúns principios saussureanos e mais con ideas procedentes da fenomenoloxía de Edmund Husserl— o que estableceu os fundamentos desta disciplina, que se converteu no modelo de todo o estruturalismo. En efecto, como xa indicamos no parágrafo anterior, a idea dos elementos fónicos que tiñan os neogramáticos non podía obxectivarse nas imaxes físicas que producían os aparellos utilizados polos fonetistas. Polo contrario, daba máis ben a sensación de que todo era cambiante, de que non había nada máis aló das variantes individuais e momentáneas. A idea de que o sistema fónico das linguas está constituído por elementos abstractos, postulada tanto na Escola de Kazán coma no “sistema fónico psíquico” ó que se

⁵ Representada polos lingüistas polacos Jan Baudouin de Courtenay [1845–1929] e o seu discípulo Mikolaj Kruszewski [1851–1887].

refería Edward Sapir nos Estados Unidos, converteuse na noción operativa no mesmo momento no que se fundiu co concepto de función: na análise é preciso atender primariamente ás variacións fónicas que son distintivas, é dicir, ás variacións que asumen a función de diferenciar significados; as outras non pasan de ser diferencias momentáneas, producto da realización concreta, e por esta razón son irrelevantes para o sistema lingüístico. Con esta fusión quedan explicados xa para sempre feitos como o seguinte: en galego e castelán existen os sons [ɛ] e [e] (e aberto e mais e pechado), pero o importante cando se analiza a conformación dos dous sistemas fónicos é que esa diferencia ten un status moi diferente en cada un; no castelán aparece únicamente por factores de tipo contextual (aberto antes de certos sons e pechado antes doutros), mentres que no galego se utiliza para distinguir significados como, por exemplo, os de *unha presa de sal* (/'*presa*/) e *temos moita presa* (/'*prɛsa*/), é dicir, ten unha función distintiva.

O importante, polo tanto, non son as diferencias substanciais, senón a utilización distintiva dalgunhas delas, a función que se lles asigna en cada lingua, os elementos abstractos, en definitiva, que constitúen cada sistema fónico. A diferencia coas perspectivas anteriores é tan profunda que Trubetzkoy chegou a afirmar que as relacións existentes entre a Fonética, ocupada dos feitos substanciais, e a Fonoloxía, centrada nos elementos

fónicos abstractos, é equivalente á que hai entre a Numismática e a Economía. Hoxe non se establece unha diferenza tan tallante entre Fonética e Fonoloxía, pero o paralelismo pretendido por Trubetzkoy é perfectamente ilustrativo do que se pensaba nos anos vinte e trinta. O éxito inmediato da Fonoloxía ten aínda outro aspecto igualmente importante: se os principis teóricos do Círculo Lingüístico de Praga se deron a coñecer no I Congreso Internacional de Lingüistas, celebrado en 1928, os traballoos que inauguran a Fonoloxía diacrónica aparecen nos anos seguintes (cfr. Jakobson, 1931). Non deixa de sorprender que a aparición dunha disciplina que modifica tan radicalmente a perspectiva de análise dos elementos fónicos característica do positivismo decimonónico se produza e culmine en tan escaso período de tempo. A Fonoloxía nace, como Atenea da cabeza de Zeus, completa e provista de tódolos seus recursos metodolóxicos.

O principio do evolucionismo, que determina a prioridade do punto de vista histórico na tradición decimonónica, tamén sufriu unha modificación radical no *Cours de Saussure*. A pesar da súa formación neogramática, este lingüista establece a dicotomía entre o enfoque diacrónico e o sincrónico e formula con toda rotundidade o principio de que a prioridade na análise ten que corresponder ó segundo, dado que é o único que permite captar —e, polo tanto, describir— unha lingua como sistema de signos que funciona nun

momento dado. A crise pola que, como consecuencia da formulación saussureana, pasan os estudos históricos é consecuencia da súa necesidade de adaptación ós presupostos metodolóxicos estructuralistas. Dito con outras palabras, non hai en Saussure (nin na Lingüística estructural derivada da súa obra) negación da validez dos estudos históricos. Hai, iso si, negación de que sexan os prioritarios e, por suposto, de que sexan os únicos científicamente xustificables, como mantiveran os neogramáticos. Polo demais, o enfoque estructural é tan compatible cos estudos diacrónicos coma cos sincrónicos, polo que a súa inserción na metodoloxía postsaussureana é posible como simple aceptación das consecuencias dos outros dous principios. Pouco más ou menos, é o mesmo que sucedería máis tarde cos estudos dialectais, igualmente necesitados da poda de tódalas consecuencias do atomismo e mais do substancialismo.

Por último, o *principio do naturalismo* supón que, na Lingüística positivista, os feitos lingüísticos son considerados como feitos naturais e, polo tanto, a Lingüística resulta ser unha ciencia natural que ten que axustarse como tal ós estándares e parámetros de científicidade propios destas disciplinas. Tal actitude é a que explica as repetidas ocasións nas que a nosa disciplina, nunha actitude seguidista, intentou imita-los procedementos propios de ciencias como a Bioloxía e a Xeoloxía. A actitude contraria conduce a situa-la

Lingüística entre as disciplinas que se ocupan dos feitos culturais e que non son nin máis nin menos científicas cás outras, senón que han de fundamentala súa científicidade sobre bases diferentes debido á diferente natureza do seu obxecto de estudio.

Neste caso, como apunta Coseriu (1981:75), a oposición entre a Lingüística preestructural e a estructural amósase con menos claridade que nos tres principios anteriores. En realidade, esta cuestión afecta a tódalas ciencias culturais, de modo que a Lingüística foi arrastrada en varias ocasións polo propio modelo que pretendía imitar. Por outra banda, estas diverxencias acerca da concepción dos feitos culturais, dos modelos científicos e das disciplinas próximas á Lingüística volven reaparecer en máis dunha ocasión posteriormente, como teremos ocasión de ver más adiante.

Saussure deseñou a súa teoría da linguaxe coa aspiración de converte-la lingüística nunha ciencia autónoma; a este obxectivo responde o que propón como primeiro principio: a delimitación da ‘lingua’ —como sistema de signos de carácter supraindividual (institución social)— fronte á ‘fala’ —actualización individual do sistema social que, ó mesmo tempo, representa o exercicio individual da facultade universal da linguaxe— e a consideración da primeira como obxecto de estudio da Lingüística, a partir do cal poderán ordenarse racionalmente os demais fenómenos lingüísticos. Este obxectivo segue a estar presente nas escolas

saussureanas⁶, no estructuralismo británico e no estructuralismo estadounidense, e pódese dicir que orienta a investigación lingüística de forma case exclusiva ata os anos sesenta, como o testemuñan os numerosos intentos de reformulación da dicotomía saussureana que se poden encontrar ó longo de todo este período.

Claro está que a busca de autonomía non implica nega-la posibilidade de relación con outras ciencias ou mesmo de integración da Lingüística nun ámbito científico máis xeral. En realidade, as relacións da Lingüística con outras ciencias ó longo do século teñen sido constantes nos dous sentidos posibles:

a) Nuns casos a Lingüística tomou doutras ciencias principios teóricos e pautas metodolóxicas. Un dos casos más claros é, sen dúbida, o distribucionalismo, a versión do estructuralismo que maior difusión acadou nos Estados Unidos; esta corrente adoptou como modelo a Psicoloxía conductista, interpretando os actos verbais como un tipo de comportamento explicable a partir do esquema estímulo-resposta e limitando metodoloxicamente o seu obxecto de estudio á observación das manifestacións dese comportamento. No mesmo sentido pódese sinala-la influencia sobre o estructuralismo praguense da Psicoloxía descriptiva proposta por Franz Brentano —fronte á

Psicoloxía xenética predominante ata entón—, a través de dous discípulos seus que ensinaron en Praga (Thomas Masaryk e Anton Marty). Un terceiro exemplo é o da influencia do antropólogo Bronislav Malinowski sobre o estructuralismo inglés, que se caracteriza por sostener unha concepción contextual do significado inicialmente formulada polo primeiro.

b) Noutros casos foi a Lingüística a inspiradora de novos enfoques, sobre todo nas ciencias da cultura, a partir da interpretación dos feitos culturais como fenómenos simbólicos e, polo tanto, a consideración daquelas como disciplinas que —igual cá Lingüística— estudian sistemas de signos. É ben coñecida a influencia do programa estructuralista en Lingüística a partir dos anos trinta sobre a Antropoloxía (Claude Lévi-Strauss e a súa escola), a Socioloxía (Talcott Parsons), a Psicoloxía (Jean Piaget), a Semiótica (Roland Barthes, Algirdas Julien Greimas, Umberto Eco, Georges Mounin, Luis J. Prieto), a Poética (Roland Barthes, Tzvetan Todorov) ou a Filosofía (Jürgen Habermas, Hans-Georg Gadamer).

Como exemplo da integración da Lingüística nunha disciplina de ámbito máis xeral, hai que salientar, en primeiro lugar, a proposta de Saussure de considerala como unha parte da ciencia xeral dos signos, que el mesmo propón chamar *semioloxía* e que, pola súa vez,

6 A autonomía da Lingüística constituíu unha das teses presentadas polos estructuralistas de Praga no I Congreso Internacional de Lingüistas (1928) e aparece tamén claramente formulada no estructuralismo danés a través do chamado *principio de inmanencia* (vid. Hjelmslev, 1943).

formaría parte da Psicoloxía social (Saussure, 1983:80-81). Neste, coma en tantos outros aspectos da súa obra, Saussure non fai máis que amosarse como home do seu tempo, pois o interese polos problemas do signo empeza a manifestarse nas décadas finais do século XIX e constitúe ó longo do XX un dos grandes focos de interese científico, non só no ámbito das ciencias humanas, senón tamén no dalgunhas físico-naturais como a Bioloxía e, máis recentemente, a Neuroloxía.

Pero ó longo do século houbo tamén outros intentos de integra-la Lingüística nun ámbito máis amplio. Así, Chomsky, nun sentido diferente ó de Saussure, considera a Lingüística como parte da Psicoloxía cognitiva é, en último termo, da Bioloxía. En consonancia con esta proposta chomskiana, a constelación de intereses que amosa a ciencia cognitiva actual (da que a Lingüística se considera como unha rama) débese a que un dos seus temas centrais é precisamente o papel da computación e a manipulación de signos na cognición, entendendo que un sistema cognitivo é esencialmente un sistema procesador de signos (neste aspecto virían a coincidir homes, animais e máquinas). As novas aproximacións cognitivistas da Lingüística máis recente parecen representar, deste xeito, unha nova orientación que potencia a investigación interdisciplinar ou o desenvolvemento dunha metadisciplina (a ciencia cognitiva) na que converxerían os intereses de varias disciplinas

que abordan o estudio da cognición desde diferentes puntos de vista.

2.3 AS ESCOLAS ESTRUCTURALISTAS

A primeira distinción que debe establecerse dentro do programa estructuralista é a que separa as correntes que exclúen o significado como obxecto de estudio da Lingüística das que prestan atención ós dous planos do signo. A orientación iniciada por Leonard Bloomfield [1887-1949] nos Estados Unidos constitúe a mostra máis clara dun estructuralismo ‘asemántico’ e ‘antimentalista’. Influído nos anos vinte pola Psicoloxía conductista, debido ó seu estreito contacto co psicólogo Albert P. Weiss na Universidade estatal de Ohio da que os dous foron profesores, Bloomfield propuxo unha concepción da Lingüística bastante diferente da que pola mesma época se desenvolve en Europa, cunha metodoloxía baseada no ideal do inductivismo, do obxectivismo, da descripción científica contrastable e reproducible por procedementos mecánicos, que evitan calquera recurso á introspección, ó saber lingüístico do investigador. A súa obra *Language* (Bloomfield, 1933) desempeñou un papel fundamental na formación de varias xeracións de lingüistas estadounidenses e limitou durante tres décadas a influencia doutra gran figura, Edward Sapir [1884-1939], iniciador en América do estructuralismo ‘mentalista’ ou ‘antropolóxico’ (cfr. Sapir, 1921), que se desenvolveu só nun segundo plano. De feito, a verdadeira recuperación do

pensamento sapiriano non se produciría ata bastante tempo despois, difundida xa a metodoloxía xenerativista.

Dentro do estructuralismo europeo debemos diferenciar entre as escolas que se inspiran directamente nas ideas de Saussure das que teñen unha orixe declaradamente non saussureana. Entre as primeiras encóntranse o Círculo Lingüístico de Praga (fundado en 1926 e representado, sobre todo, por Nikolaj Sergeeviè Trubetzkoy [1890–1938] e Roman Osipoviè Jakobson [1896–1982]), o Círculo Lingüístico de Copenhaguen (fundado en 1931 e representado por Louis Trolle Hjelmslev [1899–1965]) e a Escola de Xenebra, que agrupa os que se consideran discípulos ou seguidores directos das ideas saussureanas (Charles Bally [1865–1947], Albert Sechehaye [1870–1946], Henri Frei). Independente das ideas de Saussure é o estructuralismo británico, inaugurado por John Rupert Firth [1890–1960], do que xa sinalámo-la súa característica concepción contextual do significado.

Deixando a un lado algunas excepcións, o certo é que o distribucionalismo non tivo contacto co estructuralismo de raizame saussureana e hjelmsleviana e por iso foi moi pouco coñecido polos lingüistas europeos dos anos corenta, cincuenta e sesenta. A idea desta corrente que se estendeu en Europa foi fundamentalmente a difundida polas críticas —moitas veces simplistas e desaxustadas— procedentes da Lingüística de inspiración chomskiana. Como consecuencia dese desco-

necemento inicial e da interpretación nesgada que ofrecen presentacións más estendidas, a obra de figuras tan relevantes como Zellig Sabbattai Harris [1909–1992] ou Charles Francis Hockett [1916–] tivo entre nós unha influencia moito menor da que lles debería corresponder.

As características básicas do distribucionalismo, a súa intención declarada de obter descripcións lingüísticas por procedementos puramente mecánicos, isto é, sen recurso ós saberes implícitos do investigador, teñen sen dúbida a súa orixe nos presupostos metodolóxicos conductistas, pero non son alleas a elles algunas das características do contexto no que se desenvolvía o traballo dunha boa parte dos lingüistas estadounidenses. Mientras que o lingüista europeo traballaba adoito sobre linguas relativamente ben documentadas, coa posibilidade de rastreala evolución dos fenómenos por un período de, por exemplo, 2.500 anos, o equivalente estadounidense do dialectólogo europeo tiña que traballar sobre unha lingua amerindia non escrita, de historia totalmente descoñecida e sen vínculo ningún coas europeas. Nunha situación deste tipo, non é nada estranxo que se faga un esforzo considerable por desenvolver métodos de análise que non dependen exclusivamente dos coñecementos que o lingüista ten, como falante, da lingua que quere describir.

En Europa, a Escola de Xenebra tivo moi pouca influencia no desenvolvemento posterior das ideas do mestre,

en boa medida porque propuxo unha lingüística centrada na actividade do falante individual e as súas repercuções sobre o sistema lingüístico (cfr. a estilística de Bally ou a gramática das faltas de Frei), liña de investigación que nunca constituíu a cerna das demais escolas estructuralistas, máis interesa-das en desenvolver unha lingüística da lingua. A comprensión realmente fructífera, a que supón o potenciamento dos aspectos positivos e a reformulación do áinda inmaturo que había en Saussure (ou, cando menos, no publicado no *Cours*) é a que levou a cabo Louis Hjelmslev. Partindo da concepción saussureana do signo, este autor establece a división da linguaxe en planos e estratos: todo signo está constituído por un contido e unha expresión, e en cada un destes planos debe diferenciarse un aspecto formal e un aspecto substancial; cruzando ámbalas distincións establece catro estratos (*substancia do contido, forma do contido, substancia da expresión e forma da expresión*), considerando que o signo lingüístico está constituído pola unión dunha forma de contido cunha forma de expresión. Hjelmslev tamén formula o principio do isomorfismo, segundo o cal os dous planos do signo presentan unha organización semellante que se resolve en entidades monoplanas (as chamadas *figuras*), e establece os tres grandes tipos de relacións lingüísticas

(entre constantes = *interdependencia*, entre unha constante e una variable = *determinación*, entre dúas variables = *constelación*). A *Glosemática*, que é a disciplina proposta por Hjelmslev (1943), contén todo o necesario para analizar un código semiótico de calquera tipo (non só as linguas). Lamentablemente, a súa propia xeneralidade fai desta ‘álgebra da linguaxe’ unha ferramenta escasamente útil para o coñecemento das linguas. De feito, os poucos intentos de realiza-la descripción xeral dunha lingua⁷ non achegan nada ó xa coñecido. Outra importante eiva da aproximación do mestre danés é a súa incomprendición da sintaxe, que resulta simplemente inviable cos puntos de vista mantidos por el.

Non é a Glosemática a única corrente na que se pode observa-la ausencia dunha teoría sintáctica estructuralista. En realidade, o estructuralismo deseña a súa metodoloxía para aplicala ó compoñente fónico das linguas e, en menor medida, á morfoloxía (sobre todo, gracias a algúns traballos de Jakobson), pero, en xeral, fai moi pouco para levar a cabo algo semellante nos outros compoñentes lingüísticos⁸. A sintaxe que se practica en Europa nos anos posteriores á fin da Segunda Guerra Mundial, ata a difusión da medoloxía xenerativista, é pouco máis cá da chamada *gramática tradicional* agachada debaixo dunha

7 Cfr. Togeby (1951) para o francés e Alarcos Llorach (1951) para o castelán.

8 A aplicación dos principios do estructuralismo europeo á análise do léxico ten que esperar á decade de 1960, na que empezou a desenvolverse unha lexicoloxía estructural, gracias, sobre todo, ós traballos de John Lyons e Eugenio Coseriu.

terminoloxía aparentemente innovadora, pero habitualmente reducida a un mero trasunto do elaborado na Fonoloxía para un compoñente constituído por elementos de natureza bastante distinta.

Hai, desde logo, algunas excepcións, pero todas se caracterizan pola súa escasa difusión fóra do seu ámbito inmediato de aparición. En primeiro termo, a obra do francés Lucien Tesnière [1893–1954], absolutamente descoñecido e illado —mesmo en Francia— ata que os seus puntos de vista⁹, bastante diferentes dos tradicionais que seguían inseridos na práctica da maior parte das gramáticas estruturais, inspiraron a aparición dos diccionarios (e logo gramáticas) de valencias na República alemana oriental de mediados dos anos sesenta. Non moi lonxe, a chamada Nova Escola de Praga desenvolve por esa mesma época un acercamento claramente funcionalista ós feitos lingüísticos, diferenciando na sintaxe os estratos correspondentes ás funcións sintácticas, semánticas e pragmáticas. Tamén se pode falar de sintaxe estructural no sentido estricto da expresión na escola estructuralista británica, desenvolvida, entre outros moitos, por C. E. Bazell, Michael A. K. Halliday, John Lyons e, enlazando xa coa Lingüística de corpus, John Sinclair. Por fin, no noso país a obra de Emilio Alarcos [1922–1998], baseada inicialmente nos puntos de vista glosemáticos, pero desenvolvida logo cunha notable reelaboración per-

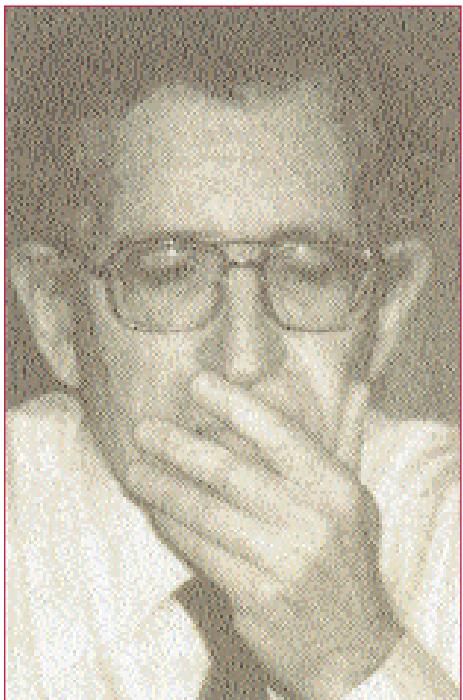
soal, é a que establece o marco teórico no que se formou unha boa parte dos lingüistas españoles que traballan na actualidade.

Deixando a un lado a súa importancia e orixinalidade, estas catro tendencias comparten —insistimos— a súa falta de difusión e, polo tanto, de influencia, no que podemos considerala fase central do estructuralismo lingüístico europeo, desenvolvida entre 1945–1970, é dicir, nos anos anteriores á chegada a Europa da metodoloxía chomskiana.

2.4 A LINGÜÍSTICA CHOMSKIANA

É a utilización do epónimo a forma que estimamos máis axeitada para referímonos a este programa de investigación, tantas veces modificado mesmo en aspectos centrais, pero que constitúe, sen dúbida, a maior conmoción experimentada pola Lingüística no século XX e, probablemente, en toda a súa historia. En efecto, fóra de que se adopte ou non este acercamiento ós feitos lingüísticos, parece obrigado reconñecer que hai un antes e un despois de Chomsky. Visto desde a nosa óptica —que é a de lingüistas de orixe e convicción funcionalista europea— a obra de Avram Noam Chomsky [1928–] supuxo un revulsivo que produciu, por reacción, unha auténtica teoría estructuralista dos feitos lingüísticos. A obra de Simon Dik [1940–1995] constitúe probablemente o expoñente máis claro desta reacción contra a aproximación

9 Reflectidos, sobre todo, en Tesnière (1959), obra que se publicou despois da súa morte.

A. Noam Chomsky. A obra deste lingüista marca un antes e un despois nos enfoques desta materia.

xenerativo-transformacional, pois profunda nos presupostos metodolóxicos da mellor tradición funcionalista, integrando ó mesmo tempo formas de achegamento ós feitos lingüísticos, problemas e obxectivos que só se fixeron explícitos coa aparición das primeiras obras de Chomsky.

Chomsky oponse ós presupostos e mais á metodoloxía distribucionalista, instaurando —coa publicación de *Syntactic Structures* (Chomsky, 1957) e logo de *Aspects of the Theory of Syntax* (Chomsky, 1965)— unha concepción da linguaxe e da lingüística radicalmente

distintas. Chomsky cre que o obxectivo da teoría lingüística debe ser a explicación (e non a simple descripción) da competencia lingüística dun falante-oínte ideal (non, polo tanto, as actuacións lingüísticas de individuos concretos nun momento determinado) que coñece perfectamente a súa lingua. Frente ó conductismo dos distribucionalistas, establece un achegamento no que os obxectivos son o sistema lingüístico completo, as regras que interiorizan os falantes e lles permiten entender e producir expresións que nunca sentiran previamente, a aprendizaxe lingüística, o que hai de común a tódalas linguas faladas polos seres humanos ó longo da súa historia. E todo isto cun aparello formal que dá rigor e establece un modo distinto de argumentación técnica.

Nos corenta anos transcorridos desde a súa aparición, a Lingüística chomskiana mudou varias veces de modelo, integrou conceptos anteriormente rexeitados, deu orixe a unha enorme cantidade de correntes derivadas e constituíu o que sen dúbida é o programa de investigación mellor coñecido dentro e fóra da disciplina. A súa difusión nos Estados Unidos foi realmente rápida: o proceso de substitución empezou en 1957 e estaba acabado xa en 1968, coa aparición da chamada ‘teoría estándar ampliada’.

A súa difusión por Europa, en cambio, presenta características especiais nas que imos deternos brevemente. O núcleo central da proximación xenerativo-transformacional é a

sintaxe. No modelo de 1965 (a chama da *teoría estándar*), o compoñente sintáctico é o único xenerativo, mentres que o fonolóxico e o semántico son puramente interpretativos, é dicir, transforman as estruturas producidas polo compoñente sintáctico ás súas propias entidades (secuencias fónicas, conglomerados significativos). Non é difícil imaxina-lo efecto dunha aproximación destas características sobre un conxunto de correntes fragmentadas nas que, en xeral, a teoría sintáctica é algo inexistente: a Lingüística chomskiana arrasou case por completo o estructuralismo de raizame saussureana e as escolas estructuralistas europeas estiveron absolutamente desnorreadas ata, polo menos, a aparición da primeira versión da *Gramática Funcional* de Dik (1978).

Por outra parte, este proceso foi realmente peculiar. As críticas de Chomsky ou dos seus seguidores ían dirixidas, como é lóxico, contra o estructuralismo tal e como se practicaba nos Estados Unidos, é dicir, contra o distribucionalismo. Pero en Europa foron case sistematicamente interpretadas como dirixidas contra o estructuralismo europeo, moi diferente do estadounidense e ó que, polo tanto, son inaplicables na maior parte dos casos. En realidade, o Chomsky dos tres primeiros modelos coñecía máis ben pouco a obra de Saussure e ignoraba por completo a de Hjelmslev, por exemplo. Por iso resulta sorprendente o seguidismo practicado con respecto á lingüística chomskiana por moitos lin-

güistas europeos que si coñecían a Saussure e a Hjelmslev e que, polo tanto, tiñan que ver con claridade que aquelas críticas tan negativas, aquelas acusacións de puro descritivismo inductivista non se compadecían en absoluto cos puntos de vista de Hjelmslev, Trubetzkoy, Jakobson ou Firth, por exemplo.

Un feito que semella intranscendente, pero que ten consecuencias que perduran ata hoxe, pode ilustrar con claridade o ambiente e tamén o sistema de traballo que tratamos de describir. Como xa sinalamos, non chega a existir realmente unha sintaxe baseada nos principios do estructuralismo europeo; áinda que a terminoloxía poida dá-la impresión de que existen grandes diferencias entre elas, a sintaxe que se práctica habitualmente en Europa en torno a 1960 é moi pouco diferente da ‘sintaxe tradicional’. Nesta aproximación non opera con máis unidades que a palabra e a oración (simple ou composta). Tódolos lectores que recorden que Gili Gaya (1943) propón para unha secuencia do tipo *O can do labrego comeu a carne preparada para a miña cea* a análise en suxeito (*o can*), complemento do suxeito (*do labrego*), complemento directo (*a carne*) e complemento do complemento directo (*preparada para a miña cea*) entenderán o que queremos decir ó indicarmos que as unidades de análise na aproximación tradicional son a oración e a palabra. Non hai unidades intermedias e, polo tanto, todo ten que ser referido a elementos que funcionan con respecto á oración.

Pola contra, os distribucionalistas, cunha técnica que pretenden aplicar de xeito mecánico, analizan unha secuencia nos seus constituíntes inmediatos, os segmentos obtidos nos seus e así sucesivamente ata chegar ós constituíntes finais, os elementos últimos da cadea en cuestión, que no ámbito da gramática son os *morfemas*. No exemplo anterior, os constituíntes inmediatos da oración son *o can do labrego* por unha parte e *comeu a carne preparada para a miña cea* pola outra. Tal sistema de análise supón forzosamente, polo tanto, secuencias intermedias ás que lles hai que dar un nome: *phrase* é o aplicado xeralmente e, segundo as características básicas dos seus elementos nucleares, clasifícanse en *noun phrase*, *adjective phrase*, *prepositional phrase*, etc. A mesma técnica de análise foi herdada pola gramática xenerativo-transformacional, que utiliza sistematicamente as mesmas denominacións e chama *phrase structure grammar* a toda esta parte do compoñente sintáctico.

Pois ben, Nicolas Ruwet, lingüista francés que fora traballar ós Estados Unidos a comenzos dos anos sesenta, nun excelente libro gracias ó que moi os empezamos a entender a Chomsky (Ruwet, 1968), tropeza co problema de atopar unha tradución francesa axeitada para estes termos. En francés, *phrase* é o equivalente de *oración* e, además, *phrase nominale* é a denominación tradicional (igual ca en galego ou en español) para secuencias sen verbo do tipo *homo homini lupus*. A expresión *phrase nominal*, que é a primeira candi-

data para traducir *noun phrase*, non resultaba axeitada porque crearía confusión e algo semellante sucede coas outras. *Phrase* (francés) non vale, polo tanto, para traduci-lo inglés *phrase*. Ante tal problema, Ruwet decide utilizar para estas unidades o termo *syntagme* —introducido por Saussure para designar toda secuencia de elementos copresentes nunha cadea de signos e vinculados entre si— e crea-la batería de denominacións *syntagme nominale*, *syntagme verbale*, etc. A razón esgrimida por Ruwet (1968: 384) é a de que “comme le modèle de langage à états finis —qui était plus proche de la conception saussureane— est éliminé, le terme est disponible”.

Evidentemente, o estructuralismo non estaba tan esgotado como supoña Ruwet, pero a súa proposta terminolóxica —bastante incómoda porque fai moi complicada a utilización do termo *sintagma* no seu imprescindible sentido orixinario— triunfou mesmo nas linguas con tradición de emprego de termos como *frase substantiva*, *frase adxectiva*, etc., en sentido semellante ou mesmo idéntico ó estructuralista. Se elevamos esta anécdota a categoría, poderemos obter unha idea clara da entrega total á Lingüística chomskiana que experimentou por aqueles anos a Lingüística europea.

2.5 A LINGÜÍSTICA DESPOIS DE CHOMSKY

O panorama da Lingüística nos últimos vintecinco anos do século resulta certamente axitado e complexo. Por unha banda, a teoría chomskiana

experimentou varias readaptacións de grande alcance que acabaron por convertela en algo bastante diferente, tanto en método coma en obxectivos, do que se postulaba nos modelos iniciais: *Rección e ligamento, Principios e parámetros, Minimismo* son algunas das denominacións que reciben os modelos resultantes dos sucesivos axustes. Ó longo deste proceso, a ortodoxia chomskiana tamén foi aceptando gradualmente nocións que non tivera en conta ou mesmo rexeitara explicitamente. Pénsese, por exemplo, nos *casos profundos* dos primeiros traballois de Charles Fillmore nos anos setenta, que non foran acollidos na teoría nuclear, e nos *papeis temáticos*, de grande importancia en modelos posteriores. Dado que se trata de nocións bastante próximas ás funcións semánticas das que se falaba nos estructuralismos europeos reconstituídos, o exemplo serve tamén para mostrar que o radicalismo da separación inicial entre xenerativismo e estructuralismo deu paso a un fluxo de ideas moi significativo en ámbolos dous sentidos.

En efecto, a reacción contra a influencia da Lingüística chomskiana conduciu en moitos casos á investigación profunda das raíces auténticas do estructuralismo de raizame saussureana e das escolas ou autores estructuralistas que fixeran auténticas contribucións á construción dunha gramática ou unha semántica realmente estructurais. As ideas de Hjelmslev, Jakobson ou a Nova Escola de Praga, as análises de Tesnière, a concepción da análise

lingüística de Firth e a tradición a que deu lugar, actualmente representada pola lingüística sistémica de Halliday, a obra de Coseriu, as achegas de Martinet no ámbito da fonoloxía diacrónica, as elaboracións de Alarcos, etc., constitúen contribucións que, en diversas medidas e ámbitos, van facendo callar unha aproximación ós feitos lingüísticos que podemos considerar distinta da baseada nos postulados chomskianos, pero capaz de enfrentarse a problemas previamente non considerados e que foron postos enriba da mesa fundamentalmente pola obra de Chomsky. A Gramática Funcional de Dik (1978) é —como xa dixemos— un exemplo perfecto do que pretendemos indicar.

Pero sería incorrecto chegar á conclusión de que estamos agora nunha etapa na que, despois dunha fase de desenvolvemento de metodoloxías antitéticas, asistimos a unha especie de síntese ou, polo menos, a un acercamiento entre os programas en conflito. En realidade, o panorama é bastante distinto. Para entendermos correctamente a situación da Lingüística no derradeiro cuarto do século XX hai que prestar atención a outros factores, bastante distantes, por certo, tanto dos presupostos chomskianos coma dos principios que dirixiron a investigación das escolas estructuralistas europeas.

En primeiro termo hai que salienta-lo interese que actualmente existe polo fenómeno da variación lingüística, sobre todo na dimensión sincrónica (pero con importantes efectos sobre a

concepción e a explicación do cambio lingüístico). Os traballos pioneiros de autores como William Labov (1966) ou José Pedro Rona (1970) mostraron con toda claridade que o concepto chomskiano de *competencia lingüística*, correspondente ó saber lingüístico dun falante-oínte ideal pertencente a unha comunidade lingüística supuestamente homoxénea, estaba moi lonxe do que sucede na realidade. Se a Lingüística histórica e a Dialectoloxía desvelaran a variación que afecta ás linguas nas dimensións temporal e espacial, a Sociolingüística, que empezou a desenvolverse a mediados dos sesenta, proporciona unha comprensión bastante diferente. Con independencia de que as consideracións se fagan cun punto de vista global —estructuralista ou doutro tipo— a variación que estudian a Lingüística histórica ou a Dialectoloxía é a que corresponde a sistemas que non se dan simultaneamente, dado que pertenecen a épocas ou áreas xeográficas distintas da mesma lingua. En cambio, a variación da que se ocupa a Sociolingüística dáse no mesmo tempo e no mesmo punto do espacio, en función de factores como clase sociocultural, sexo, idade, etc. (*variación diastrática*), ou no mesmo individuo en función do grao de formalidade da situación comunicativa (*variación diafásica*). A gramática (en sentido xeral, isto é, incluíndo tamén o componente fónico) variacionista supón un importante correctivo tanto ós modelos chomskianos coma ós estructuralistas clásicos, pois mostra que a competencia lingüística e a estructuración das linguas son algo

moitísimo máis complexo do suposto inicialmente.

Outro factor xeral de gran transcendencia está relacionado coa ampliación dos límites da Gramática. O teito superior da análise, tanto na gramática tradicional coma na estructural, en calquera das súas versións, era a oración. Nos últimos anos detéctase un interese crecente polas estructuras existentes en niveis máis altos. Pero non se trata xa do que nos anos setenta se chamou *Lingüística do texto*, senón do estudio do discurso (concepto que se axusta moito máis ó que constitúe o saber lingüístico real dos falantes), das estructuras conversacionais, dos principios que rexen a interacción verbal, da argumentación. En congruencia con esta ampliación, o estudio da lingua oral está recibindo na actualidade unha atención difícilmente previsible hai vinte anos.

En tanto que a Lingüística ten como obxectivo a linguaxe humana, é evidente desde hai moito tempo que está situada no centro dunha rede de relacións que a poñen en contacto con outras disciplinas e tamén que o aprendido no estudio da linguaxe humana pode ser de grande interese para comprendermos outros aspectos da actividade humana. Nas últimas décadas do século, esas relacións cristalizaron no rápido desenvolvemento de disciplinas mixtas que supoñen a integración, nun conxunto que resulta ser diferente ou superior á suma das partes que o componen, de saberes procedentes dos ámbitos tradicionais da Lingüística e dalgunha outra ciencia. Así temos

—aínda que a diferentes distancias do núcleo disciplinar— especialidades como a Neurolingüística, a Etnolingüística, a Psicolingüística, a Socioloxía da linguaxe (que non debe confundirse coa Sociolingüística), a Estilística (cando menos, unha certa concepción dela) e a Lingüística forense, entre outras.

Este fenómeno quizás non sexa alleo á tendencia xeral deste final de século á integración de saberes a través de investigacións interdisciplinares. E neste contexto tamén debe situarse a chamada *Lingüística cognitiva*, que desde a década de 1980 parece desenvolverse como un novo programa de investigación (materializado nunha gran diversidade de modelos teóricos) en competencia directa coa ortodoxia chomskiana¹⁰. A Lingüística cognitiva considera a linguaxe como unha capacidade que forma parte da cognición humana e, como tal, está estreitamente ligada a outras capacidades mentais como a percepción, a categorización, os procesos de abstracción, o razonamento e as emocións; dado que entre todas elas existe interacción, a súa comprensión esixe desenvolver unha investigación interdisciplinar (actualmente representada pola *ciencia cognitiva*). Un trazo que diferencia a Lingüística cognitiva de tódalas correntes anteriores é a concepción das categorías lingüísticas como prototipos, segundo a cal un elemento se integra nunha categoría en función do seu grao de semellanza cos

elementos que se consideran centrais ou máis característicos (é dicir, prototípicos) desa categoría; isto implica negala existencia de límites discretos entre as categorías (fronte ós estructuralismos e á Lingüística chomskiana, que comparten o *principio de discreción*). Ademais, concibe os significados como estructuras conceptuais que deben caracterizarse con respecto a determinadas estructuras de coñecemento e, fronte á Lingüística chomskiana ortodoxa, mantén que a estructura gramatical das linguas —en particular, a sintáctica— ten unha motivación semántica.

Desde unha perspectiva global é preciso salientar tamén o relevante lugar que na investigación lingüística máis recente ocupan os estudios de tipoloxía lingüística, que teñen como obxectivo establecer unha clasificación das linguas segundo parámetros distintos ó histórico-xenético e que se desenvolven estreitamente ligados á investigación sobre os universais lingüísticos. Certamente, nin a clasificación das linguas nin o estudio dos universais constitúen centros de interese exclusivos da Lingüística dos nosos días; os dous teñen unha respectable tradición plurisecular na que non podemos deternos aquí. En todo caso, o característico hoxe deste ámbito de investigación —que algúns chaman *Lingüística tipolóxico-universalista*— é precisamente que os dous aspectos se

10 Téñase en conta que algúns dos principais proponentes de modelos cognitivistas na actualidade son disidentes do xenerativismo (Ronald Langacker, George Lakoff, Charles Fillmore, entre outros).

Jakobson é un dos lingüistas representativos do estructuralismo clásico.

aborden convuntamente desde múltiples perspectivas teóricas e en relación con outros problemas como a adquisición da lingua materna, a aprendizaxe de segundas linguas, as patoloxías lingüísticas, a estructura da mente humana, a estructura dos sistemas comunicativos en xeral, a teoría xeral de sistemas, as teorías sobre a interacción social, etc. As orixes disto deben situarse tanto nas contribucións dalgunhas figuras do estructuralismo clásico (fundamentalmente, Sapir, Trubetzkoy e Jakobson) coma no interese da Lingüística chomskiana polos principios que configuran a gramática universal; este interese contribuí de forma decisiva a revitaliza-la investigación sobre

os universais lingüísticos, despois dun período (o estructuralista) no que o centro de interese foron máis ben as peculiaridades de cada sistema lingüístico.

Por outra parte, o enorme enriquecemento das posibilidades de aplicación dos coñecementos propios dos lingüistas fan que o ámbito coñecido co nome de *Lingüística aplicada* resulte agora considerablemente más amplio que hai vinte anos. En efecto, o sentido inicial da Lingüística aplicada referíase á utilización para o ensino de linguas dos conceptos elaborados no estudio técnico das linguas e dos resultados obtidos nesa investigación. Agora mesmo, o termo *Lingüística aplicada* refírese a un abano de posibilidades que engloba todo aquilo que pode ser considerado aplicación dos coñecementos adquiridos na investigación básica das linguas, desde as técnicas de análise e síntese de voz ata a traducción automática, pasando, por suposto, polo ensino de linguas e o tratamiento de patoloxías lingüísticas (afasias, dislexias, disgracias, etc.).

Agora ben, sen mingua ningunha da importancia dos factores que acabamos de enumerar, o feito que estimamos decisivo na conformación da Lingüística dos últimos anos do século XX e, en consecuencia, do seu previsible desenvolvemento no próximo século é a aparición dos computadores e o seu emprego no traballo dos lingüistas. Como trataremos de mostrar a continuación, a utilización dos ordenadores supón unha forte modificación do xeito

de traballar na nosa disciplina, polo que as súas repercusións son múltiples e variadas.

En primeiro lugar, nos estudos lingüísticos, igual ca nas demais disciplinas científicas, os computadores fan moito más simple e doado todo o relacionado coa clasificación, filtrado e explotación de datos, a aplicación de técnicas estatísticas, o almacenamento de información, etc. Gracias a isto, hoxe resulta infinitamente máis cómodo realiza-la parte matemática dunha investigación sociolingüística ou manter ó día unha base de datos sobre o número de falantes de linguas en perigo de extinción. Pero o que os ordenadores supuxeron para a Lingüística é moito más profundo e importante: consiste na posibilidade de manexar de xeito cómodo e efectivo grandes masas de datos procedentes de textos lingüísticos realmente producidos.

A orientación descriptiva da Lingüística traballou sempre, como é lóxico, con datos reais, tomados de mensaxes lingüísticas efectivamente producidas. A documentación almacenada, por exemplo, polos lexicógrafos durante anos e anos para redactar un diccionario ou os miles de papeletas que escribiron e clasificaron os autores que ían publicar unha gramática dunha lingua son exemplos ben coñecidos de documentación de fenómenos que o especialista manexa arreo. Pero os ordenadores permitiron, por primeira vez na historia, almacena-los textos íntegros e, mediante técnicas de recuperación da información en principio

bastante elementais, localizar axiña tódolos casos de interese para a investigación que se quere realizar. Esta metodoloxía é a coñecida como Lingüística baseada na análise de *corpus* (*Corpus Linguistics*).

A pesar da coincidencia no uso do termo, a Lingüística baseada na análise de *corpus* non é estritamente unha derivación do concepto de *corpus* dos distribucionalistas, que o concibían coma unha colección pechada de enunciados pertencentes a unha determinada lingua nunha certa fase da súa historia e limitaban o seu traballo a intentar dar conta do que aparecía documentado nese *corpus*. O *corpus* textual almacenado en formato electrónico é máis ben o herdeiro metodolóxico da actitude dos lingüistas que dedicaban unha parte considerable do seu tempo a encher e arquivar papeletas, pero cun enorme salto cuantitativo e cualitativo que únicamente o uso das ferramentas computacionais pode explicar. Para reducirmonos ó esencial, na ficha recóllese normalmente un único exemplo dun fenómeno *x* e, polo tanto, é a consecuencia directa do que chamou a atención de alguén nun momento concreto (normalmente, polo seu carácter especial). Por outra parte, pasa-lo traballo de recolle-los casos interesantes (co relativa que resulta sempre a selección) do fenómeno *x* nun determinado conxunto de textos non serve de nada cando queremos emprender unha investigación sobre a presencia do fenómeno *z* nese mesmo conxunto de textos. En cambio, cando

construímos un *corpus*, introducimos no ordenador os textos completos ou ben fragmentos relativamente amplos deles e —o máis importante— pasamos repetidamente os nosos programas de busca sobre a totalidade do conxunto, de tal xeito que a posibilidade de obter datos é continua, faise co mesmo esforzo sobre calquera fenómeno, previsto ou non polos que construíron o *corpus* e devolve a totalidade dos casos existentes, sen filtros debidos ós coñecementos, intereses ou estado de ánimo de quen redactou a ficha.

As diferencias son, como pode apreciarse, de grande entidade. A rapi-dísima evolución da capacidade de almacenamento e da velocidade de proceso dos ordenadores produciu un cambio similar no tamaño dos *corpora* lingüísticos. Se o primeiro *corpus* informatizado, o construído na Brown University a comezos dos anos sesenta, constaba dun millón de formas (cantidad moi considerable para a época), agora mesmo é habitual falar de *corpora* de varios centos de millóns de palabras e non hai problemas de capacidade nin de xestión para pensar na próxima manipulación en tempo real de conxuntos de mil millóns de palabras.

Claro que hai xa bastantes anos que se considera que un *corpus* lingüístico non consiste simplemente no equivalente electrónico dos textos tal como foron publicados inicialmente. Para que os lingüistas poidan obter beneficios do seu estudio é necesario introducir nos *corpora* información gramatical

e léxica. Dito con outras palabras, non abonda que nun texto figure a forma *cheguei*, senón que necesitamos que sexa directamente recuperable a información de que se trata da “primeira persoa de singular do pretérito de indicativo do verbo *chegar*”, é dicir, a clase de palabras, o lema ó que pertence e os valores que teñen tódalas categorías gramaticais que posúe. Isto sitúa o traballo nunha dimensión totalmente distinta, porque agora se trata de facer patente no *corpus* a información que falantes e lingüistas teñen (de diferentes modos) sobre cada unha das formas que componen os textos. Dado que falamos de millóns de formas, é obvio que esta tarefa ten que automatizarse, co que tropezamos co complicado problema das homografías: hai que conseguir atribuír automaticamente a cada aparición dunha palabra como *sobre* a etiqueta que lle corresponde en cada caso concreto das varias que se lle poden atribuír en abstracto (preposición, substantivo, verbo).

Por aquí entramos na outra gran faceta de uso dos ordenadores no traballo lingüístico. A que chamamos Lingüística computacional é a disciplina que se ocupa precisamente de facer posible que, debidamente programados, os computadores ‘entendan’ unha expresión formulada nunha lingua humana e, en consecuencia, poidan executala instrucción recibida, responder ó que se lles pregunta, traducir esa secuencia a outra lingua, etc. Todas esas utilizacións das computadoras requieren, como paso previo, amais da

caracterización morfosintáctica de cada forma, a análise sintáctica, semántica e mesmo pragmática da secuencia en cuestión. É, sen dúbida, un traballo apaixonante que, en certo modo, obríganos a combinar técnicas, achegamentos e estratexias múltiples para acada-los resultados apetecidos. Para conseguirmos, por exemplo, que un sintetizador de voz poida enfrentarse cun texto escrito na grafía convencional e lelo cunha entoación 'natural' é necesario investiga-la conciencia sobre as características fonéticas e fonolóxicas da lingua en cuestión, sobre as marxes de desviación que se poden aceptar, sobre as características gramaticais que deciden a entoación correspondente en cada caso, etc. E, por suposto, todo iso convertido despois nun conxunto de programas que poidan correr nun ordenador e dar resultados válidos en tempo real.

Coa introducción do compoñente computacional na nosa disciplina, a vella oposición entre o lingüista de campo, permanentemente ocupado na recolección e clasificación de datos, e o lingüista de gabinete, dedicado á reflexión introspectiva sobre características abstractas das linguas, perde a maior parte do seu sentido. Tanto a investigación básica como a investigación aplicada teñen agora en Lingüística uns límites moito mellor definidos, que son os derivados da necesidade de elaborar productos que fagan posible que os seres humanos poidan comunicarse cos ordenadores falando de xeito moi

semellante a como o fan cando falan con outros seres humanos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alarcos Llorach, E., *Gramática estructural (Según la Escuela de Copenhague y con especial atención a la lengua española)*, Madrid, Gredos, 1951.
- Bach, E., "Linguistique structurale et philosophie des sciences", *Dio-gène*, 51, 1965, pp. 117-136.
- Bloomfield, L., *Language*, Nova York, Holt, 1933. Trad. cast. de Alma F. A. de Zubizarreta, con revisión de A. Escobar, *Lenguaje*, Lima, Universidad Nacional de San Marcos, 1964.
- Chomsky, N., *Syntactic Structures*, A Haia, Mouton, 1957. Trad. cast. de Carlos-Peregrín Otero, *Estructuras sintácticas*, México, Siglo XXI, 1974.
- Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1965. Trad. cast. de Carlos-Peregrín Otero, *Aspectos de la teoría de la sintaxis*, Madrid, Aguilar, 1971.
- Coseriu, E., *Lecciones de lingüística general*, Madrid, Gredos, 1981.
- Dik, S., *Functional Grammar*, Amsterdam, North-Holland, 1978. Trad. cast. de Fernando Serrano Valverde e Leocadio Martín Mingorance, *Gramática funcional*,

- Madrid, Sociedad General Española de Librería, 1981.
- Gili Gaya, S., *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona, Bibliograf, 1943.
- Hjelmslev, L., *Omkring sprogeteo-riens grundlaeggelse*, Copenhaguen, 1943. Trad. cast. de José Luis Díaz de Liaño, *Prolegómenos a una teoría del lenguaje*, Madrid, Gredos, 1971.
- Jakobson, R., "Prinzipien der historischen Phonologie", *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 4, 1931, pp. 247-261.
- Kuhn, Th., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Ill., The University of Chicago Press, 1962. Trad. cast. de Agustín Contín, *La estructura de las revoluciones científicas*, México, FCE, 1971.
- Labov, W., *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, DC, Center for Applied Linguistics, 1966.
- Lakatos, I., "History of Science and Its Rational Reconstructions", en R. Buck e R. Cohen (eds.), *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 8, Dordrecht, Reidel, 1971, pp. 92-182. Trad. cast. de D. Ribes, *La histopatria de la ciencia y sus reconstrucciones racionales*, Madrid, Tecnos, 1974.
- Rona, J. P., "A Structural View of Sociolinguistics", en Paul L. Garvin (ed.), *Method and Theory in Linguistics*, A Haia / París, Mouton, 1970, pp. 199-211.
- Ruwet, N., *Introduction à la grammaire générative*, París, Plon, 1967. Trad. cast. de E. Bombín e M. Martínez, *Introducción a la gramática generativa*, Madrid, Gredos, 1974.
- Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale*, 1916. Citamos pola trad. cast. de Amado Alonso, incluída na edic. crítica de Tullio de Mauro, *Curso de lingüística general*, Madrid, Alianza, 1983.
- Sapir, E., *Language: An Introduction to the Study of Speech*, Nova York, Harcourt, Brace & World, 1921. Trad. cast. de M. E A. Alatorre, *El lenguaje: Introducción al estudio del habla*, México, FCE, 1954.
- Tesnière, L., *Eléments de syntaxe structurale*, París, Klincksieck, 1959. Trad. cast. de Esther Diamante, *Elementos de sintaxis estructural*, Madrid, Gredos, 1994.
- Togeby, K., *Structure immanente de la langue française*, París, Larousse, 1951.
- Trubetzkoy, N. S., *Grundzüge der Phonologie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1939. Trad. cast. de Delia García Giordano coa colaboración de Luis J. Prieto, *Principios de fonología*, Madrid, Cincel, 1973.